

Rechtvaardigheid

De Vier Deugden · Verdieping

Onze verantwoordelijkheid tegenover anderen

Wanneer we aan stoïcisme denken, denken we vaak aan innerlijke rust, zelfbeheersing en het vermogen om te accepteren wat buiten onze macht ligt. Maar de Stoa is geen filosofie die de mens uitnodigt zich van de wereld af te zonderen. Integendeel: volgens de Stoïcijnen zijn wij van nature sociale wezens. Een goed leven gaat daarom niet alleen over de manier waarop we met onszelf omgaan, maar ook over de manier waarop we met anderen omgaan.

Daar komt de deugd van **rechtvaardigheid** naar voren.

Rechtvaardigheid — *dikaïosynê* (δικαιοσύνη) — behoort binnen de klassieke Stoa tot de vier fundamentele deugden, naast wijsheid, moed en matigheid. Diogenes Laërtius vermeldt in zijn beschrijving van de stoïcijnse leer dat wijsheid, moed, rechtvaardigheid en matigheid tot de primaire deugden behoren. Aan rechtvaardigheid verbindt hij onder meer gelijkheid en billijkheid.

Rechtvaardigheid is daarmee veel meer dan gehoorzaamheid aan wetten of het eerlijk verdelen van bezit. Het gaat om de vraag hoe wij ons als mens behoren te verhouden tot andere mensen.

De mens is geen eiland

De stoïcijnse gedachte over rechtvaardigheid begint bij een fundamenteel inzicht: de mens leeft niet alleen voor zichzelf.

We worden geboren binnen relaties. We zijn kind, ouder, vriend, buur, collega, burger of medemens. Sommige van deze rollen kiezen we zelf, andere krijgen we door de omstandigheden van ons leven. Maar iedere rol brengt verantwoordelijkheden met zich mee.

Epictetus benadrukt daarom dat iemand die filosofisch wil leven zijn natuurlijke en verworven relaties niet moet vergeten. Filosofie moet ons niet veranderen in mensen die ongevoelig tegenover anderen staan. Zij moet ons juist leren hoe wij onze rollen als mens, familielid en burger op een redelijke manier kunnen vervullen.

Marcus Aurelius gaat nog verder. In zijn *Meditaties* beschrijft hij zijn eigen natuur als zowel rationeel als sociaal. Als Romein behoort hij tot Rome, maar als mens behoort hij tot de wereld.

Daarin ligt een belangrijk uitgangspunt van de stoïcijnse rechtvaardigheid:

wij zijn onderdeel van een groter geheel.

Wat wij doen raakt daarom niet alleen onszelf. Onze keuzes hebben gevolgen voor onze familie, onze omgeving en uiteindelijk de gemeenschap waarvan wij deel uitmaken.

Rechtvaardigheid begint bij ons eigen handelen

Het is gemakkelijk om rechtvaardigheid vooral bij anderen te zoeken.

We zien wanneer iemand liegt, oneerlijk handelt, zijn verantwoordelijkheid ontloopt of misbruik maakt van een ander. Veel moeilijker is het om dezelfde aandacht op onszelf te richten.

De Stoïcijnen stelt daarom eerst een andere vraag:

Handel ik rechtvaardig?

Dat is belangrijk omdat het handelen van een ander niet volledig binnen onze macht ligt. Ons eigen oordeel, onze intentie en onze keuze om rechtvaardig te handelen behoren veel meer tot ons eigen domein.

Wanneer iemand ons onrecht aandoet, betekent dit dus niet automatisch dat wij toestemming krijgen hetzelfde terug te doen.

Epictetus gebruikt Socrates als voorbeeld van iemand die liever zijn eigen rechtvaardige karakter bewaart dan zichzelf door een verkeerde handeling te redden. Voor hem ligt de werkelijke schade niet alleen in wat iemand ons aandoet, maar vooral in wat er met ons eigen karakter gebeurt wanneer wij zelf onrechtvaardig gaan handelen.

Dat maakt de stoïcijnse opvatting veeleisend.

De vraag is niet:

Heeft de ander mijn rechtvaardigheid verdiend?

Maar eerder:

Wat vraagt rechtvaardigheid van mij, ongeacht hoe de ander zich gedraagt?

Rechtvaardigheid betekent niet dat alles moet worden toegestaan

Hier ontstaat gemakkelijk een misverstand.

Stoïcijnse rechtvaardigheid betekent niet dat we passief moeten blijven wanneer iemand verkeerd handelt. Ook betekent het niet dat we iedere belediging, uitbuiting of vorm van onrecht zonder grenzen moeten verdragen.

Juist omdat mensen deel uitmaken van een gemeenschap, kan rechtvaardigheid vereisen dat we optreden.

Een ouder kan een kind corrigeren.

Een leidinggevende kan iemand aanspreken op gedrag.

Een burger kan zich verzetten tegen onrecht.

Een vriend kan zeggen dat iets niet aanvaardbaar is.

De beslissende vraag is **vanuit welke houding** we dat doen.

Handelen we uit wraak, gekrenkte trots of haat? Of handelen we omdat de situatie vraagt dat er een grens wordt gesteld of iets wordt hersteld?

Rechtvaardigheid is daarom niet hetzelfde als toegeeflijkheid. Zij vraagt om wijsheid: begrijpen wat de situatie werkelijk nodig heeft en vervolgens proberen daarnaar te handelen.

Van eigenbelang naar het gemeenschappelijke belang

Een belangrijk onderdeel van de stoïcijnse ontwikkeling is dat onze zorg zich kan verbreden.

Van nature zorgen we eerst voor onszelf. Vervolgens herkennen we anderen als mensen met wie we verbonden zijn. Binnen de Stoa wordt deze ontwikkeling onder andere uitgewerkt in het begrip **oikeiôsis**: het proces waarin onze natuurlijke betrokkenheid zich kan uitbreiden van onszelf naar anderen.

Rechtvaardigheid krijgt hierdoor een steeds ruimere betekenis.

Het goede leven draait niet alleen om de vraag:

Wat is goed voor mij?

maar ook:

Wat draagt bij aan het geheel waarvan ik deel uitmaak?

Marcus Aurelius keert regelmatig terug naar deze gedachte. De mens is volgens hem gemaakt om met anderen samen te werken. Ons persoonlijke belang kan daarom niet volledig worden losgemaakt van het belang van de gemeenschap.

Dit betekent niet dat wij onszelf moeten opofferen voor iedere wens van een ander. Het betekent dat we leren onze eigen verlangens te bekijken binnen een groter verband.

Rechtvaardigheid in het dagelijks leven

De deugd wordt pas werkelijk zichtbaar wanneer zij wordt toegepast.

Rechtvaardigheid kan betekenen dat je eerlijk bent wanneer liegen gemakkelijker zou zijn.

Dat je een fout toegeeft wanneer niemand haar heeft gezien.

Dat je iemand correct behandelt van wie je niets terug kunt verwachten.

Dat je verantwoordelijkheid neemt voor de gevolgen van je beslissingen.

Dat je niet over iemand spreekt op een manier waarop je niet tegen die persoon zelf zou spreken.

Dat je als werkgever, collega, ouder, vriend of partner niet alleen vraagt wat je van de ander mag verwachten, maar ook wat de ander redelijkerwijs van jou mag verwachten.

En soms betekent rechtvaardigheid dat je tegen de groep ingaat wanneer je weet dat iets verkeerd is.

Juist in zulke kleine situaties wordt filosofie karakter.

Rechtvaardigheid en welwillendheid

Bij Seneca krijgt onze verhouding tot anderen ook vorm in zijn uitgebreide behandeling van weldaden, dankbaarheid en vrijgevigheid.

In *De beneficiis* (*Over weldaden*) onderzoekt hij hoe mensen elkaar helpen, hoe een goede daad gegeven behoort te worden en waarom de uitwisseling van weldaden belangrijk is voor menselijke verbondenheid.

Een goede daad is daarbij niet alleen waardevol vanwege het materiële resultaat. Ook de intentie waarmee iemand handelt is van belang.

Dit maakt duidelijk dat stoïcijnse rechtvaardigheid niet koud of uitsluitend juridisch is.

Een rechtvaardig mens probeert niet alleen niemand kwaad te doen. Hij erkent ook dat mensen elkaar nodig hebben.

Rechtvaardigheid krijgt daardoor een positieve kant: bijdragen, helpen, samenwerken en onze mogelijkheden gebruiken op een manier die niet alleen onszelf dient.

De wereld als gemeenschap

Wanneer de stoïcijnse gedachte volledig wordt doorgetrokken, ontstaat een opmerkelijk ideaal.

Onze morele gemeenschap eindigt niet bij onze familie, stad of land.

De menselijke rede is iets wat wij met andere mensen delen. Daarom kunnen mensen uiteindelijk worden beschouwd als leden van één grotere menselijke gemeenschap.

Marcus Aurelius schrijft vanuit precies dit perspectief wanneer hij onderscheid maakt tussen Rome als zijn stad als Antoninus en de wereld als zijn stad als mens.

Dat kosmopolitische ideaal maakt rechtvaardigheid groter dan persoonlijke fatsoensregels.

Het vraagt ons om achter afkomst, positie en bezit steeds opnieuw de mens te herkennen.

Een dagelijkse oefening

Rechtvaardigheid hoeft daarom niet te beginnen met grote maatschappelijke vraagstukken.

We kunnen iedere dag oefenen door onszelf enkele eenvoudige vragen te stellen:

Heb ik vandaag iemand eerlijk behandeld?

Heb ik mijn verantwoordelijkheden tegenover anderen nagekomen?

Heb ik alleen aan mijn eigen voordeel gedacht, of ook aan het geheel?

Heb ik iemand onrecht aangedaan door mijn woorden, mijn handelen of juist mijn nalatigheid?

Heb ik iemand als tegenstander behandeld terwijl ik hem ook als medemens had kunnen zien?

Deze vragen maken rechtvaardigheid concreet.

Want voor de Stoïcijnen is een deugd uiteindelijk geen theorie die we bezitten. Zij moet zichtbaar worden in wat we doen.

In het kort

Rechtvaardigheid betekent binnen de Stoa dat we erkennen dat wij niet alleen voor onszelf leven. De mens is een rationeel én sociaal wezen en maakt deel uit van grotere verbanden: familie, gemeenschap en uiteindelijk de mensheid.

Rechtvaardig leven betekent daarom onze rollen en verantwoordelijkheden serieus nemen, anderen eerlijk behandelen, bijdragen aan het gemeenschappelijke belang en weigeren ons eigen karakter door het onrecht van anderen te laten bepalen.

De Stoïcijnen vragen niet alleen:

Wat heb ik nodig?

maar ook:

Wat vraagt mijn plaats tussen andere mensen van mij?

Daar begint rechtvaardigheid.

Primaire bronnen

Diogenes Laërtius — *Leven en leer van beroemde filosofen*, VII.92–93 en VII.127

Voor de stoïcijnse indeling van wijsheid, moed, rechtvaardigheid en matigheid als primaire deugden en de verbinding van rechtvaardigheid met gelijkheid en billijkheid.

Epictetus — *Diatriben*, III.2

Over de drie terreinen van filosofische oefening en het onderhouden van onze natuurlijke en verworven relaties, waaronder onze rol als familielid en burger.

Epictetus — *Diatriben*, IV.1

Over Socrates, rechtvaardig handelen en de gedachte dat ons karakter wordt geschaad wanneer wij zelf onrechtvaardig handelen.

Marcus Aurelius — *Meditaties*, VI.44

Over de mens als rationeel en sociaal wezen en over Rome als zijn stad als Romein en de wereld als zijn gemeenschap als mens.

Seneca — *De beneficiis (Over weldaden)*, boek I

Over geven, ontvangen, dankbaarheid en weldaden als onderdeel van de banden die de menselijke samenleving bijeenhouden.

Verder lezen binnen De Weg van de Stoa

De Vier Kardinale Deugden van de Stoa

Voor een overzicht van wijsheid, moed, rechtvaardigheid en matigheid.

Wijsheid binnen de Stoa

Over het vermogen om goed te beoordelen wat een situatie van ons vraagt.

Oikeiôsis

Over de ontwikkeling van zorg voor onszelf naar verbondenheid en verantwoordelijkheid tegenover anderen.

Kathekon

Over passend handelen en de verantwoordelijkheden die voortkomen uit onze verschillende rollen.

Prohairesis

Over onze morele keuze en verantwoordelijkheid voor ons eigen oordeel en handelen.